

ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და
კულტურულ-საგანმანათლებლო ვითარება 1879-1885 წწ
The Social-political and Cultural-Educational Situation in Batumi in 1879-1885

მეგი ტეტემაძე

სსიპ აჭარის მუზეუმი, საერთაშორისო და საზოგადოებასთან
ურთიერთობების კოორდინატორი. ისტორიის დოქტორანტი

MEGI TETEMADZE

LEPL Ajara Museum, Coordinator of international and Public affairs

Phd student in History

DOI: <https://doi.org/10.52340/gmg2024.01.007>

აბსტრაქტი: კვლევა განიხილავს ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ-საგანმანათლებლო ვითარებას 1879-1885 წლებში - პერიოდში, რომელიც ქალაქის სწრაფი გარდაქმნით გამოირჩეოდა რუსეთის იმპერიაში 1878 წელს გაერთიანების შემდეგ. სხვადასხვა ლიტერატურულ წყაროებზე, იმ დროისათვის დამახასიათებელ პრესაზე დაყრდნობით, ნაშრომი აანალიზებს იმპერიული ადმინისტრაციული რეფორმებით ჩამოყალიბებულ პოლიტიკურ გარემოს, ადგილობრივი და უცხოელი საზოგადოებების საქმიანობას, ასევე ეკონომიკურ განვითარებასა და სოციალურ ცვლილებებს შორის ურთიერთკავშირს, ბათუმის ეთნიკურ და კონფესიურ მრავალფეროვნებას. მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა კულტურული და საგანმანათლებლო დაწესებულებების ჩამოყალიბებას, წიგნიერების გავრცელებას და რელიგიური თუ ეთნიკური მრავალფეროვნების როლს ქალაქის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-აღწერით ანალიზს და შედარებითი ისტორიის ელემენტებს, რაც შესაძლებელს ხდის ბათუმის გააზრებას, როგორც სტრატეგიული პორტისა და მრავალკულტურული ურბანული ცენტრის. კვლევის შედეგები აჩვენებს, რომ 1879-1885 წლები ბათუმის ინტეგრაციის ფორმირების ეტაპი იყო იმპერიულ სისტემაში, რასაც თან ახლდა ახალი სამოქალაქო აქტივობების წარმოშობა და ტრადიციულ სოციალურ სტრუქტურებსა და მოდერნიზაციის ტალღას შორის დაძაბულობა. აღნიშნულმა პერიოდმა საფუძველი დაუდო იმ დინამიკურ სოციალურ-კულტურულ პროცესებს, რომლებიც ბათუმის განვითარებას XX საუკუნის მიჯნაზე დაახასიათებდა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმის ისტორია, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება, ეთნიკური მრავალფეროვნება, კულტურა, რუსეთის იმპერია.

Abstract: This research examines the socio-political and cultural-educational landscape of Batumi between 1879 and 1885, a period marked by the city's rapid transformation under the Russian Empire following its incorporation in 1878. Drawing on literature sources, periodical press dedicated to this period, the study analyzes the political climate shaped by imperial administrative reforms, the activities of local and foreign communities, and the interplay between economic development and social change, Batumi ethnic and confessional diversity and etc. Important attention is given to the emergence of cultural and educational institutions, the spread of literacy, and the role of religious and ethnic diversity in shaping Batumi's public life. The methodological approach combines historical-descriptive analysis with elements of comparative history, enabling a nuanced understanding of Batumi's position as both a strategic port and a multicultural urban center. The findings reveal that the years 1879-1885 constituted a formative stage in the city's integration into the imperial system, fostering new forms of civic engagement while also exposing tensions between traditional social structures and modernizing influences. This period laid the groundwork for the more dynamic socio-cultural processes that would characterize Batumi's development at the turn of the twentieth century.

Key words: History of Batumi, Socio-political situation, ethnic diversity, culture, Russian Empire;

ბათუმის 2000-იანი წლების დასაწყისის საზოგადოებრივი წყობა გვაძლევს შესაძლებლობას ვიმსჯელოთ საზოგადოების ფორმირებებზე, როგორც ნათელი მაგალითი იმპერიალიზმის კვალის.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ბათუმი თანდათანობით იქცა საქალაქო ტიპის დასახლებად. სტრატეგიულმა მდებარეობამ, სავაჭრო, ეკონომიკურმა თუ პოლიტიკურმა ფუნქციებმა გაზარდა მისი, როგორც საპორტო ქალაქის, მნიშვნელობა. ამან, თავის მხრივ, დააჩქარა მოსახლეობის ზრდა და სხვადასხვა ეთნიკური ელემენტის მოზიდვა.

სამხრეთ-დასავლეთსაქართველოში ეთნიკური პროცესები სპეციფიკური ნიშნით წარიმართა. ადრე სამცხე, ჯავახეთი, აჭარა და მესხეთის სხვა თემები მაწყვერელის, მტბევარის, ქუთათელის, იშხნელის, ანჩელის, ერუშნელის, ფანასკერტელის, ანელის, კარელის, ბანელის, დადაშნელის, წურწყბალის, წყაროსთაველის სამწყსო ყოფილა. საეკლესიო ცხოვრების ამგვარი სურათი იმ პერიოდის ანარეკლია, როცა ქრისტიანული სამხრეთ საქართველო მესხეთის ანუ ზემოქართლის სახელწოდებას ატარებდა. ამ დროისათვის ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ქართულად სრულდებოდა და სხვა იდეოლოგიური სისტემები მასზე ზეგავლენას ვერ ახდენდა. სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში არც გვარობრივ-ეთნიკური შემადგენლობა იყო ისე ჭრელი, როგორც გვიან შუასაუკუნეებსა და საბჭოთა პერიოდში. ამაზე მეტყველებს წერილობით წყაროებში ასახული და ეროვნული ცნობიერების გამომხატველი ქართულ გვარეულობათა სახელწოდებანი: ბალასძე, ხინკილაძე, ვაშანისძე, ხუცისძე, დიასამიძე, შალიკაშვილი, უზნასძე, გათენაძე, ფანასკერტელი, კოპასძენი და სხვ. რაფიელ ერისთავი შავშეთში ადასტურებდა გვარებს: ერისთავი, ხიმშიაშვილი, თევთიძე, კოპაძე, ბასილაძე, წიქარიძე, ავარიშვილი, გუჯაბიძე, ლოთაძე, პანჩიძე, ყომაშიძე, სალარიძე, ბერიძე, შალიკაშვილი, თურმანიძე და ა.შ. აქ წარმოდგენილ გვარეულობათა ერთი ნაწილი აჭარაში კიდევ გვხვდებოდა - ხიმშიაშვილი, ავალიშვილი, ავალიანი, ბერიძე, თურმანიძე, ათაბაგი, ირემაძე, რაც მესხეთის თემებს შორის მჭიდრო კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობას მოწმობს. ეს გვარეულობანი ქართულ ფეოდალური საზოგადოების ფარგლებში იყო წარმოდგენილი და ტრადიციული სუფიქსებით გაფორმებული, რაც ასევე ეროვნული ცნობიერების სიმტკიცის მაჩვენებელია.

გვარსახელთა წამოებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ონომასტიკაც. მაგალითად, ოსმალთა ბატონობის ხანაში აჭარის მოსახლეობის ერთ ნაწილში გავრცელდა თურქული სამყაროსათვის დამახასიათებელი სახელები (ხასანა, აბდულა, მუხამედი, ფერათი, ახმედი, ალი...), მაგრამ პატრონიმიული სახელწოდებები ტრადიციულ კანონზომიერებათა საფუძველზე იწარმოებოდა, ე.ი. წინაპრის სახელებზე ისტორიულად ჩამოყალიბებული ქართული სუფიქსების (ძე, შვილი, ენ ან იენთ) დართვით. ამდენად, ადამიანთა უცხო სახელებისგან წარმომდგარმა გვარსახელებმა თუ ზუდე-ნათესაობებმა მაინც შეინარჩუნეს გენეალოგიური წარმოების ძირძველი ქართული პრინციპები (მაგალითად: შაქირდედიენთი, ისკენდერდედიენთი, მურადაშვილი...) შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ნაწილობრივ შეცვლილი ონომასტიკის საფუძველზე გაჩენილ გვარსახელებს, რომლებსაც ხშირად თურქული „ოღლი“-ს ან სპარსული „ზადე“-ს სახით ქართული „შვილი“-ს შესატყვისი ფორმა ერთვოდა, მხოლოდ გარეგანი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ბათუმის ოლქი, რომელიც ძრითადად წარმოდგენილი იყო საკუთრებივ ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების სახით, გამოირჩეოდა ეთნიკური ერთფეროვნებით, თუმცა, მათში, ისტორიული ბედუკულმართობის გავლენით, შეიმჩნეობა უცხოეთნიკური ელემენტების (თურქები, სომხები...). ბათუმის მიდამოებში კი - აფხაზების დამკვიდრების შემთხვევები. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში აფხაზეთიდან ოსმალეთში გადასახლდა 10 ათასი კაცი. მათი ნაწილი დამკვიდრდა ბათუმის რეგიონში, რომელიც მაშინ ოსმალეთს ჰქონდა მიტაცებული. აფხაზთა ძირითადი მასა კი აქ 60-იან წლებში ჩამოსახლდა. თვით მუჰაჯირების განცხადებით, აფხაზების ერთი ჯგუფი ბათუმში 1862 წლისათვის დასახლდებულა. მაშინ დაუკავებიათ „ნურიეს“ ტბის (დღევანდელი ახალგაზრდობის პარკის) ტერიტორია. რუსეთის გენერალური კონსულის ა.მაშნინის ცნობებზე დაყრდნობით, გ. ძიძარია ლტოლვილთა რაოდენობას დაახლოებით 6 ათასი კაცით განსაზღვრავს. ცალკეული ავტორი კი 1872 წლისათვის ბათუმის ოლქში მიუთითებდა ემიგრანტთა 300 ოჯახს, რომლებიც 1864-1867 წლებში აფხაზეთიდან გადმოსახლდა.

ბათუმის ოლქში უცხოეთნიკური ელემენტის მოძალეობა, ძირითადად, განაპირობა, ერთი მხრივ,

ბათუმის საპორტო და სამრეწველო ქალაქად გადაქცევამ, მეორე მხრივ, ცარიზმის კოლონიზატორულმა პოლიტიკამ. რუსეთი ამ მხარის კოლონიზაციას პირველხარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებდა. 1879 წ. გენერალ-ადიუტანტი სვიატოპოლკ-მირსკი ყურადღებას ამახვილებდა თავისუფალი მიწების რაოდენობის შესაბამისად არაქართველთა ფართომასშტაბიანი შემოსახლების აუცილებლობაზე: „ჩვენ თურქეთში გადასახლებაში ხელი არ უნდა შევუშალოთ მუსლიმანებს არც პირდაპირ, არც ირიბად, - ნათქვამია დოკუმენტში, - რუსეთის ხელისუფლებამ უნდა მიიღოს ზომები, რათა გადასახლებულ მუჰაჯირთა მიწები მოხდეს მთავრობის განკარგულებაში. ამიტომაც, უნდა წავახალისოთ ადგილობრივთა წასვლა მუჰაჯირად.“ ამის სანაცვლოდ ავტორი მოითხოვდა რუსების ჩამოსახლებად. აქვე აღნიშნულია, რომ მხარის სოფლის მეურნეობა უნდა განვითარდეს კოლონიზაციის გზით. [სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 2008 :83].

თავდაპირველად ცარიზმი ცდილობდა მკვიდრი მოსახლეობის გასახლებას ან ასიმილაციას და დარწმუნებულად იყო, რომ შეძლებდა აქ რუსების დამკვიდრებას, მაგრამ მალარიის გამო გართულდა დაპტაციის პროცესი [Френкель А. Очерки Чурук-су и Батума, Тиф., 1878, с. 5. გვ. 83]. ამის მიუხედავად, მაინც მიმდინარეობდა არაქართული ელემენტების ჩამოსახლება-დამკვიდრება. უცხოეთნიკური ელემენტები ძირითადად ცხოვრობდნენ ბათუმში, გონიოსა და მის მიდამოებში. ეს მოსახლეობა ჭრელი იყო კონფესიურადაც, რაოდენობრივად ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი რუსები იყვნენ. ბათუმის ოლქში მათი ჩამოსახლების ფართომასშტაბიანი გეგმების ჩაშლის მიუხედავად, ეს პროცესი მაინც გრძელდებოდა. ქალაქის გარდა ისინი სახლდებოდნენ მიმდებარე სოფლებშიც - ორთაბათუმში, მახინჯაურში, მწვანე კონცხის მიდამოებში, მდ. აჭყვასა და ოჩხამურს, შავ ზღვასა და მდ. ჩურუქსუს შორის. 1880 წ. ბათუმის 3500 მცხოვრებიდან 895 იყო არაქართველი., 1893 წ. ბათუმის ოლქში იყო რუსთა ორი კომპაქტური დასახლება - „სმეკალოვკა“ ქობულეთთან და „ხოლოდნაია სლობოდა“ ბათუმთან. ართვინის ოკრუგში ამ პერიოდში რუსები არ ცხოვრობდნენ.

რუსები საცხოვრებლად ძირითადად ქალაქს ირჩევდნენ. 1882-1890 წლებში ბათუმის რუსული მოსახლეობა 4-ჯერ გაიზარდა და 4 ათას კაცს მიაღწია. ქართველობამ კი მოიმატა მხოლოდ 3-ჯერ (3574 სული). 1897 წ. რუსების რაოდენობამ 7 ათას გადააჭარბა (ქართველები - 6 ათასი). ქალაქის სამრეწველო განვითარებამ განაპირობა მოსახლეობის ზრდა. 1917 წლისათვის რუსების რაოდენობა გაიზარდა 10 ათას კაცამდე (ქალაქის მოსახლეობის 30 %), რაც შენარჩუნდა 1926 წლამდე. XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსები ჩნდებიან ართვინის ოკრუგშიც. 1902 წ. ართვინში ცხოვრობდა 315;

ეთნოგრაფიული მონაცემებით ჩანს რუსთა გაქართველების ცალკეული შემთხვევა. გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაბეჭდილია ვინმე „აჭარელ ხასანას“ კორესპონდენცია. ავტორის აზრით, აჭარაში მცხოვრები რუსეიშვილების წინაპრები ყოფილან რუსები. აღნიშნულთან დაკავშირებით საინტერესო ფაქტი აქვს დადასტურებული ეთნოგრაფ ვლ. მგელაძეს. კერძოდ, სოფელ ქაქუთში ცხოვრობდა ვინმე ივანე მართალიშვილი, რომელიც წარმოშობით იყო რუსი. ადრე დაობლებული ივანე შეხიზვნია იუსუფ მართალიშვილს, რომელსაც მისთვის მიუცია სამოსახლო მიწა და დაუცოლშვილებია კიდეც, ივანე იუსუფის გვარზე დაწერილა და მართალიშვილად ქცეულა.

შავი ზღვის სანაპირო სოფლებში (ადლია, სამება, კაპრეშუმი, მახინჯაური, მწვანე კონცხი, ჩაქვი და სხვ) გვხვდება გვარსახელური ტოპონიმები: კაგანოვი, სინიგინი, ჩერკასი, გუბანოვი, გოლოვინი, ბიკოვი, სახაროვი და ა.შ. ესენი იყვნენ ამ ადგილების მფლობელები 1920-იან წლებამდე. კოლონისტები დიდი ხანია აქ აღარ სახლობდნენ, მაგრამ ტოპონიმის გამო შემოინახა მათი გვარსახელები, როგორც წარსული ცხოვრების უტყუარი საბუთი.

ბათუმის ოლქში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა შორის რიცხოვნობით ყველაზე მეტი იყვნენ სომხები. ბათუმის ოკრუგში მათი დამკვიდრება უკავშირდება 1877-1878 წლების ომსა და ომისშემდგომ პერიოდს, ართვინის ოკრუგში კი ოსმალთა ბატონობის ხანას. სომეხთა მცირე ჯგუფი ბათუმში ადრეც ცხოვრობდა. ავტორთა ერთი ნაწილი 1872 წლისათვის აქ მიუთითებდა 120 სომეხს. ისინი იყვნენ გრიგორიანები, ნაწილი კი კათოლიკეები. ართვინის მოსახლეობის ძირითად ნაწილს სომხები შეადგენდნენ.

სომეხთა რაოდენობა ბათუმის ოლქში მკვეთრად გაიზარდა 1895 წელს ოსმალეთში მათი ე.წ. პირველი გენოციდის შემდეგ. მათ შორის ბევრი იყო გამაჰმადიანებული სომეხი, რომლებსაც ჰემშილებს

ემახდნენ. მ. ლიოზენის მიხედვით, ჰემშილები ცხოვრობდნენ როგორც ზღვის სანაპიროს ზოლში, ისე მთიან ადგილებშიც: სოფ. კვარიათში - 6 ოჯახი (18 სული), კალნიდერეში - 5 ოჯახი (23 სული).

გ. ყაზბეგის ცნობით, ჰემშილები მთის ლაზებს უფრო ჰგავთ, ვიდრე სომხებს, ლაპარაკობენ თურქულად და ლაზურად. ჰემშილები აღწევდნენ ალპურ ზონაშიც. გოდერძის უღელტეხილის ალპურ საძვრებზე დღესაც შეინიშნება მათი ცხოვრების კვალი.

მ. ლიოზენის მიხედვით, ყარადერეში მოსახლე ჰემშილები XX საუკუნის დამდეგამდე ინარჩუნებდნენ ქრისტიანობას და ლაპარაკობდნენ სომხურ ენაზე. მათი მთავარი საქმიანობა იყო მესაქონლეობა (მეცხვარეობა). ზოგი ფლობდა მიწის ნაკვეთსაც. სოფელ სარფში შემორჩენილი ტოპონიმი „ჰემშილლული“ (ციტრუსების ბაღი) მათი აქ ცხოვრების მაჩვენებელია.

ბათუმის ოლქის ეროვნულ უმცირესობაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავთ ბერძნებს. მათი აქ დამკვიდრება დაიწყო მეცხვარეობა საუკუნის 50-60-იან წლებში. ბერძნებით დასახლებული ე.წ. „ურუმთა უბანი“ მდებარეობდა ქალაქის იმ ნაწილში, სადაც ბერძნებმა ჯერ კიდევ ოსმალთა ბატონობის ხანაში ააგეს მართლმადიდებლური ეკლესია. გამორცხული არაა, რომ კონფესიური წარმომავლობის სახელწოდება „ურუმი“ აერთიანებდა არა მხოლოდ ბერძნებს, არამედ ლაზებსაც. გ. ჩიტაია ურუმებში ვარაუდობდა სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს: ქართველებს, ბერძნებს და სომხებს.

თავდაპირველად ცარიზმი ცდილობდა მკვიდრი მოსახლეობის გასახლებას ან ასიმილაციას და დარწმუნებულიც იყო, რომ შეძლებდა აქ რუსების დამკვიდრებას, მაგრამ მალარიის გამო გართულდა ადაპტაციის პროცესი. ამის მიუხედავად, მაინც მიმდინარეობდა არაქართული ელემენტების ჩამოსახლება-დამკვიდრება.

ბერძენთა დიდი ნაკადი - 253 ოჯახი (2107 სული) - აჭარაში ჩამოსახლდა 1881 წ. 6 ნოემბერს. ისინი იყვნენ სივასის ვილაიეთის სხვადასხვა სოფლიდან. მიდიოდნენ ყარსის ოლქში დასასახლებლად, მაგრამ დიდთოვლობის გამო მიმართულება შეიცვალეს და ბათუმში შემოვიდნენ. გამოზამთრების შემდეგ სცადეს ყარსისაკენ წასვლა, მაგრამ არ მოხერხდა. მთავრობა მოერიდა საამისო ხარჯებს.

ახალშენი (ხელვაჩაურის რ-ნ) ერთ-ერთი პირველი სოფელია, რომელმაც მიიღო ჩამოსახლებული ბერძნები. პირველი მოსახლე ბერძენთა გვარები იყო: იშხანიდი, ავგოპულო, ასანიდი. ბერძნები სახლდებოდნენ კომპაქტურ ჯგუფებად. მათ შორის იყვნენ შესანიშნავი კალატოზები. 1907 წლისათვის ბათუმის ოკრუგში ბერძნები ცხოვრობდნენ: სარფსა და გონიოში - 33 სული, ბათუმში - 3500, ახალშენში - 582, ყოროლისთავში - 51, და ა.შ.

ქრისტიან ბერძნებს ბათუმში ჰქონდათ სალოცავი - წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესია. მისი აგება დაიწყო 1865 წ. სამლოცველოები ჰქონდათ სოფლად მცხოვრებ ბერძნებსაც, ახალშენში პირველად ააგეს ხის საყდარი. შემოწირული თანხით იმავე ადგილას 1912 წ. აშენებინათ ქვის ეკლესია, მღვდლად იყვნენ ბერძნები, რომლებიც განათლებას ლეზულობდნენ ტრაპიზონის სასულიერო სემინარიაში.

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომის შემდეგ ბათუმის ოლქში გაჩნდა ებრაული მოსახლეობაც. ბათუმში მათ ჩამოაყალიბეს ორი სათვისტომო: აშქენაზური (ევროპელი) და ქართველი ებრაელების. უმრავლესობას წარმოადგენდნენ აშქენაზები. 1882 წ. ბათუმში ცხოვრობდა 179, 1890 წ. - 862, 1897 წ. - 1182, 1917 წ. - 1148, 1920 წ. კი 1761 ებრაელი. მხოლოდ მათი მცირე ნაწილი (15-მდე ოჯახი სახლობდა სოფლად (კინტრიშის უბანი). ართვინის ოკრუგში ებრაელები, ფაქტობრივად, არ იყვნენ. 1902 წლის მონაცემებით იქ მხოლოდ 2 ებრაელი ცხოვრობდა.

ებრაელთა რელიგიური და სასულიერო ცენტრი სინაგოგა (შეკრების სახლი) ბათუმში პირველად არაღელვარულად დააარსეს. შემდეგ 10 წლით იჯარით აიღეს ძველი, ერთსართულიანი ხის სახლი, რომელიც 1899 წ. შეისყიდეს და დაიწყო ქვის სინაგოგის მშენებლობა. 1922 წ. აქვე დაუარსებიათ საკვირაო სკოლაც.

ბათუმის ოლქში ცხოვრობდნენ ქურთებიც. ისინი აქ გადმოსახლდნენ მცირე აზიიდან XVI-XVII საუკუნეებში. მათი ახალი ნაკადი ირანიდან ჩამოსახლდა 1918-1919 წლებში, ძირითადად, რელიგიური დევნის საფუძველზე. აჭარაში ქურთებს ჭოროხის სანაპირო ადგილები ეკავათ. ისინი ბარში მხოლოდ წლის ერთ ნაწილს ატარებდნენ. აქ ედგათ მიწით შეღესილი ფაცხები, უფანჯრო, ერთი კარით. ოთახის შუაგულში იყო კერა. ზაფხულობით ქურთები მიემართებოდნენ ალპურ საძვრებზე, სადაც ედგათ საკუთარი ჯარგვლები.

გ. ყაზბეგი ბათუმის მიდამოებში, კერძოდ, კახაბერში ასახლებს 100 ქურთულ ოჯახს (600 სული), გონიოში - 20 კომლს (130 სული). აქედან ქურთები 1944 წელს გაასახლეს. მათი ცხოვრების კვალს ადასტურებს დღემდე შემორჩენილი ტაპონიმები: ნაქურთალი (კახაბერში), ქურთი მეზრები (ჩირუხში), ქურთლული და ა.შ. ბათუმის ოლქში ცხოვრობდნენ ევროპელებიც. 1882 წ. 19 მარტის აღწერით ბათუმში იყვნენ: 145 გერმანელი, 24 ფრანგი, 19 იტალიელი, 10 ინგლისელი და ა.შ. 1922 წ. ქ. ბათუმში სულ ცხოვრობდა 60810 კაცი. მათგან, ქართველი - 18252;

ბათუმის ოლქის სოფლის მოსახლეობა, მართალია, ძირითადად ქართული იყო, მაგრამ 1900-იანი წლებიდან აქაც ჩნდება უცხოეთნიკური ელემენტების მცირე ჯგუფები. 1917 წ. მონაცემებით კინტრიშის, გონიოს, ქვედა და ზედა აჭარის უბნებში ცხოვრობდა 53848 ქართველი, 1469 რუსი, 246 სომეხი, 2391 ბერძენი, 15 ებრაელი, 3936 - სხვა ეროვნების წარმომადგენელი. მოსახლეობის ეთნიკური სიჭრელე განაპირობებდა კონფესიურ მრავალფეროვნებასაც. 1887 წ. ბათუმში მცხოვრებთაგან იყო: 6693 მართლმადიდებელი და სექტანტი; 3886 - ლუთერანი და კათოლიკე; 2271 - სუნიტი, 1020 - შიიტი, 933 - იუდეველი. სოფლის მოსახლეობა კი ძირითადად მაჰმადიანური იყო. ასეთი ჭრელი კონფესიური სტრუქტურა შენარჩუნდა 20-იან წლებში და შემდგომ პერიოდშიც. ოლქის ძირითად მოსახლეობას და ზოგიერთ ეთნიკურ უმცირესობას ჰქონდა საკუთარი სამლოცველო. ბათუმში არსებობდა ქართველ მართლმადიდებელთა (ახლანდელ ზ.გორგილამის ქუჩაზე) და კათოლიკეთა ეკლესიები, მაჰმადიანთათვის მეჩეთები (აზიზიის მოედანზე, რომელიც აშენდა ხანუმ ვალიდეს მიერ სულთნის შვილის აბდულ აზიზის სახელზე), სომხურ-გრიგორიანული და კათოლიკური ეკლესიები (ახლანდელ გამსახურდიას ქუჩაზე), ბერძენთა წმიდა ნიკოლოზის და წმიდა პანტელეიმონის (ახლა წმიდა ბარბარეს) ეკლესიები, ესტონელებისა და გერმანელების ლუთერანული ეკლესია, კათოლიკური ეკლესია და სხვ. აღნიშნულ სამლოცველოთაგან საყურადღებოა ბათუმის კათოლიკური ეკლესია. მისი მშენებლობა ქართველმა მოღვაწეებმა ძმებმა ზუბალაშვილებმა დაიწყეს 1898 წელს და განასრულეს 1902 წელს. მასში ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე წარმოებდა, რაც ფრიად მნიშვნელოვანი იყო. ამრიგად, XIX ს. უკანასკნელ მეოთხედში ბათუმი იქცა ამიერკავკასიის მნიშვნელოვან სამრეწველო ცენტრად და საპორტო ქალაქად. ამასთან, ცარიზმი ცდილობდა დაპყრობილი ტერიტორიების კოლონიზაციას. ამან გავლენა მოახდინა მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობაზე და განსაზღვრა მისი ეთნიკური მრავალფეროვნება. ამის მიუხედავად, ბათუმის ოლქის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მაინც ქართული დარჩა. 1877-78 წლების მთელი ომის ისტორიაში სამხრეთ საქართველოს ქართველთაგან ერთ-ერთი მთავრი ფიგურა იყო შერიფ ხიმშიაშვილი. მან დიდი როლი შეასრულა სამხრეთ-საქართველოს ქართველების დედასამშობლო - საქართველოსთან შეერთებისა და მათში საქართველოსადმი სიყვარულის გაღვივების ამ კეთილშობილურ საქმეში. ძმათა შორის ხიდის გადების ხუროთმოძღვარი იყო სწორედ შერიფ ხიმშიაშვილი. იგი თავის დროზე გაზეთ „დროებაში“ წერდა: „მუდამ ვცდილობდი ჩემი თავი და ჩემთა ძმათა გამოხსნას ჩემი ქვეყნითურთ ოსმალთა ხელიდან“. იგი აჭარის ოსმალთა ტყვეობიდან გამოხსნის მეტად მონატრე იყო, „როდესაც ჩვენ ძმებთან, ქართველებთან შევერთდით, ღამის უკუნის ბნელი ბრწყინვალე დღით გადამექცა, სიწუხრე - სიხარულად და ჭირი ღვინად შეიცვალა. ვერასოდეს ვერ დავივიწყებ ჩემს დღეში ქართველთა მოკეთეობას, კაცთმოყვარეობას და მიღებულებას. ღმერთმა ქნას, რომ მოსალოდნელი კეთილშობილური მოქმედება, შეერთებულებას მტკიცეთ, ძმურათ და დაშორებულ ძმებთან სულით და გულით და ყოველივე კეთილგანწყობითაო“.

შერიფი გრძნობდა, რომ აჭარა საუკუნეობით ოსმალთა მიერ იყო შემორკალული და არ აძლევდა გასაქანს, ხოლო 100 წელზე მეტ დროს უშუალოდ აწამებდა მას, ამიტომ, ქართველობას მონატრებული აჭარლები როცა დაინახავდნენ მოძე ქართველებს, აღტაცებაში მოდიოდნენ [ახვლედიანი, 1978 :169].

სწორედ, ამ მოსაზრებების არგუმენტირებული სიმყარისათვის საინტერესო შეხედულებას გადავაწყდით გიორგი წერეთლის მიერ: „მე ხშირად დავდიოდი ქობულეთში და ბათუმში. იქ ვხედავდი ბეგებს, უფროს კაცებს სიტყვა-პასუხით, ყოფაქცევით, ზრდილობით, კეთილის გულით, პურმარილით ნამდვილ ქართველებს. ჩემს დანახვაზე იმათ მოღრუბლულ სახეს სინათლე გადაჰკრავდა ხოლმე. მე ვიყავი ქრისტიანი, ისინი მაჰმადიანები, მაგრამ ჩვენ მაინც ნათესაობის და ტომობის სისხლს ვგრძნობდით, ერთმანეთის ნახვა თითქოს იმ ღრმა გულის ჭრილობას არჩენდა, მეც რომ მტანჯავდა და იმათაც კიდევ ერთიანად უფრო აწუხებდა, თითქოს იმ ერთ წუთს აუტანელი მწუხარების ცეცხლი

ორთავეს გვიქრებოდა.“ წერდა გიორგი წერეთელი გაზეთ დროებაში [დროება, 1879 :#24].

ამ დროისათვის კერძოდ, ომის წინ, ქართველი საზოგადოება სამხრეთის ძმებთან სისტემატურად გზავნიდა თავის წარმომადგენლებს: დ. ბაქრაძეს, გ.ყაზბეგს, გ.წერეთელს, გ.გურიელს, ს. ბავრელს, ი. კერესელიძეს, პ. უმიკაშვილს, ა.ფრონელს, ლ. მელიქიშვილს, ა.მეფისაშვილს და სხვ., რომლებიც ძმურ კავშირს ამყარებდნენ ქართველ მაჰმადიანებთან და სახავდნენ საერთო ღონისძიებებს. ომის პერიოდში კი შერიგ-ბეგი სიფრთხილეს იჩენდა, მას უშალო კავშირი ჰქონდა მეფისაშვილთან, რომლის საშუალებით იგი უკავშირდებოდა რუსეთის სამხედრო სარდლობას.

1878 წლამდე ბათუმი ძლიერ ჭაობიანი, უსუფთაო და მოუწყობელი იყო. როგორც ისტორიული წყაროები გვაუწყებს „იგი ბუდე იყო ყოველგვარი გადამდები სენისა“(ხ.ახვლედიანი - ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. გვ.205). ქუჩები უწესრიგოდ იყო განლაგებული, უბნები უარესად. მტავარ სანაპირო ქუჩას ეწოდებოდა „ალი-ქიისის“, დანარჩენი ქუჩები შემდეგი სახელწოდებისა იყო: „აჭარა-სოხახი“, „მეზერლუქ-ბაში“, „ჯამე-არასი“, „ჩიხმად-სოხახი“, „თელეგრაფ-სოხახი“, „აზიზიე-სოხახი“, „ბურუნ-ბაში სოხახი“, „ურუმ-(ბერძნის) სოხახი“, „ნურიე სოხახი“. იყო საპოლიციო უბნები და ქუჩები: „აზიზიე-მეჰელე“ (აზიზიეს უბანი), „აჰმედ-ფაშა-მეჰელესი“, „მუფთი-მეჰელე“ „სარისუ-მეჰელე“ და სხვ.

ქალაქის განვითარებისა და ზრდის შედეგად ბათუმის საზოგადოებრიობამ 90 კაცის სახელით 1885 წელს აღძრა საკითხი ბათუმში თვითმმართველობის შემოღების შესახებ. რუსეთში არსებული წესით, 1870 წლის 16 ივნისის დებულების მიხედვით შესაძლო იყო ქალაქებში თვითმმართველობის ხარჯები შეენახა. ამ, და სხვა მიზეზებით საქმე შეაჩერეს, ხოლო 1887 წელს ქუთაისის გუბერნატორმა - გენერალ-მაიორმა გროსმანმა მრეწველობის განვითარებასთან დაკავშირებით აღძრა შუამდგომლობა ამიერკავკასიის მთავარმართებლის წინაშე ქალაქის თვითმმართველობის ჩამოყალიბების თაობაზე. შემდეგ დონდოკოვ-კორსაკოვის განკარგულებით, იმავე წლის ნოემბერში შეიქმნა კომისია და შეუდგნენ მუშაობას, მაგრამ 1888 წლის მარტში ეს საქმე კვლავ შეჩერდა, რადგანაც უმაღლესი საკანონმდებლო წესით არ ყოფილა შეთანხმებული. კომისიის ყველა საქმე გადაეცა პოლიციის სამმართველოს. ხოლო იმავე წლის 28 აპრილს ახალი შუამდგომლობის შედეგად მოვიდა მისი უმაღლესობის ნებართვა თვითმმართველობის შექმნის შესახებ. ამ საქმის ორგანიზაცია დროებით დაევალა გავრონსკის და შეუდგა მის ჩატარებას. 2 სექტემბერს არჩევნები დაიწყო. 25 აგვისტოს იყო 525 ამომრჩეველი. აღნიშნულ რიცხვში ჩატარდა არჩევნები, ამრიგად, 1888 წელს 4 წლის შეჩერების შემდეგ, ბათუმის ქალაქის საზოგადოება ეღირსა თვითმმართველობის ჩამოყალიბებას და მუშაობის დაწყებას. პირველი არჩევნების საბჭოს სათათბიროში შევიდნენ პირველი თანრიგის: ციბერმანი ა. ფ., კოიანდერი ა.ი., კოვალოვი ვ.ა., მელქონიანცი ო.გ., პასეკი ნ.მ., სევერიანი ა.ი., მამულოვი ი.ა., რელიგიონი ფ.ა., ცეიტლინი გ.ნ; მეორე თანრიგი: ბიკოვი დ.ი., ცოხუმოვი მ.ნ., კარა-ალაზადე ჰუსეინ-ეფენდი, ბოიანი ი.ს., ალავერდოვი ე.რ., მჭედლოვი ლ.ლ., ქეშიშ-ოღლი მ., კოჩხოვეი ი.ი., სტეფანოვი გ.ა., ტერ-ასატუროვი ნ.ბ., ცატუროვი ა.ა., ეფრემიდი ნ.პ.; მესამე თანრიგი: აბაშიძე სანჯაყ-ბეგ-ზადე-იბრაიმ-ბეგი; ოგანეზოვი ხ.ა., ხარაჩოვი დ.ფ., საბაშვილი ს.ს., როსტომ-ალა-ზადე სულეიმან-ალა, ვარშანიძე ი.გ., აბაშიძე, სანჯაყ-ბეგ-ზადე ჰუსეინ-ბეგ, მასუროვი გ.დ., დავითაია პ.ვ., შადინოვი ი.ს., მჭედლოვი გ.ლ., კორჩეტკოვი გ.ე. ეროვნების მიხედვით: რუსი - 8, ქართველი - 11, სომეხი - 10, ბერძენი - 2, ებრაელი - 2, პოლონელი - 2, გერმანელი - 1. წოდებრივი და სოციალური მდგომარეობის მიხედვით: ინჟინერი - 4, იურისტი - 2, მოხელე - 3, ვაჭარი - 14, ექიმი - 1, სამხედრო - 3, აფთიაქარი - 1 და სახლის მფლობელი - 8 [ახვლედიანი, 1978 :207].

სწრაფად ვითარდებოდა ბათუმში საქალაქო სასწავლებელთა რიცხვი. 1880 წლის ბოლოს დაიწყო ზრუნვა საქალაქო სასწავლებლის გასახსნელად. სადაო შეიქმნა სკოლის ტიპისა და სწავლების საკითხი. დავა უნდა გადაეწყვიტათ ქალაქის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის გადაწყვეტილებით. ხელისუფლება მოხერხებულად სარგებლობდა ყალბად შედგენილი სტატისტიკით, რომლის თანახმად კუთხური ნიშნით დანაწილებული ქართველობა, მოქალაქეთა უმცირესობას ქმნიდა. ეს საშუალებას აძლევდა რუს მოხელეებს სკოლის თუ სხვა დაწესებულებათა საკითხი მათ სასარგებლოდ გადაეწყვიტათ. ასევე, ქალაქში სხვადასხვა აღმსარებლობის მაღიარებლები მოითხოვდნენ სკოლაში სწავლების წარმართვას თურქულ, რუსულ, ქართულ და სხვა ენაზე. ბოლოს, მთავრობის საბოლოო გადაწყვეტილების შედეგად, დაარსდა რუსული საქალაქო სასწავლებელი, რომელიც გაიხსნა 1881 წლის 1 ივლისს. ეს სასწავლებელი შემდეგ ექვსკლასიანად გადაკეთდა. სკოლაში სწავლობდნენ შვიდიდან

თოთხმეტიწლისასაკისმოსწავლეები. აღნიშნულსასწავლებელშირუსებთანერთადსაკმაორაოდენობით ჩაირიცხნენ ქართველი მოზარდებიც. 1882 წელს დაარსდა ბათუმის ქალთა სასწავლებელი, რომელსაც 1890 წელს ეწოდა მარინეს ქალთა სასწავლებელი. მარინეს ქალთა სასწავლებელი განსხვავდებოდა სხვა დანარჩენისაგანიმით, რომსწავლისხანგრძლივობათხიწელიიყოდასასწავლოპროგრამაშეესაბემბოდა გიმნაზიის პროგრამას. სწავლებლის უპირატესობა იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ მოსწავლეებს შეეძლოთ მუშაობის დაწყება. გოგონებს ძირითადი დისციპლინების გარდა, ასწავლიდნენ ხელსაქმესაც. 1898 წელს ბათუმში გაიხსნა ქალთა პირველი ქართული დაწყებითი სასწავლებელი 50 მოსწავლეზე. გამგედ დაინიშნა წმიდა ნინოს სახელობის ქუთაისის სასწავლებლის კურსდამთავრებული, მასწავლებელი დ. კეჟერაძე. ძალიან საინტერესო ფაქტია ისტორიულ წყაროებში ქალთა გიმნაზიაზე. 1897 წელს, როცა გაიხსნა ვაჟა კლასიკური გიმნაზია, შემდეგ დაიწყო მუშაობა ქალთა გიმნაზიის დასაარსებლად. ასეთი გიმნაზიის გახსნის სასტიკი წინააღმდეგი იყო როგორც ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობა, ასევე კავკასიის სასწავლო ოლქის მმართველი, პირწავარდნილი შოვინისტი იანოვსკი. ბოლოს ქალაქის თავმა ლუკა ასათიანმა და მასთან დაახლოებულმა პირებმა შეძლეს საქმის მოგვარება. 1897 წელს ქალაქის თვითმმართველობაში, ხმოსანმა, ბათუმში ცნობილმა პოდპოლკოვნიკმა ნ. დუმბაძემ, წერილობითი წინადადება შეიტანა ბათუმში ქალთა გიმნაზიის გახსნის აუცილებლობის თაობაზე. წინადადება განიხილეს და გადაწყდა, რომ მარინეს სახელობის ქალთა სასწავლებლის ბაზაზე გახსნილიყო ქალთა გიმნაზია, მაგრამ 1899 წელს ქალაქის ხელისფულებამ გამონახა საბიუჯეტო სახსრები და ეს გადაწყვეტილება შეიცვალა - 1900 წელს გაიხსნა ბათუმის ქალთა გიმნაზია, მისთვის სპეციალურად აგებულ შენობაში, სადაც დღეს ბათუმის დავით აღმაშენებლის სახელობის #2 საჯარო სკოლაა).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი ხ., 1978. „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან“, ბათუმი.
„სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტომი 3, რედაქტორები: სურგულაძე აბელი, სიორიძე მალხაზი, გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახლმეწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი 2008;
2. ფალავანდიშვილი გ., 2001. „ბათუმის კულტურული ცხოვრების ისტორია (XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში)“. ეროვნული ხელნაწერთა ცენტრი.
3. Френкель А. 1878. Очерки Чурук-су и Батума, Тифлис;
4. გაზეთი „დროება“, #24. 1879;